

KONCENTRATIONS- OG SPREDNINGS- TENDENSER I DANSK ERHVERVSLIV

FOREDRAG I NATIONALØKONOMISK FORENING
DEN 11. DECEMBER 1934

AF MADS IVERSEN

DET Emne, jeg har den Ære at tale om i Aften, danner Rammen omkring en Del Tanker, som de har formet sig i Statistikerens Rustkammer ved Beskæftigelsen med Erhvervs- og Folketællingsproblemer og da i Særdeleshed i den senere Tid, da Resultaterne af den store Folketælling af 5. November 1930 staar overfor den endelige Offentliggørelse.

Foredraget giver en Skildring af Koncentration og Spredning baade ud fra et erhvervsgeografisk eller territorielt og et mere internt eller bedriftsmæssigt Synspunkt.

»BY« MOD »LAND«

»By« mod »Land« kunde jeg maaske bedst kalde mit Foredrags første Del, dette dog i erhvervsgeografisk og ikke erhvervs-politisk Betydning.

Erhvervsfolkene har som bekendt en af deres Kæpheste i Folketællingernes Erhvervsopgørelser, der jo afgiver det attraaede Materiale til Bedømmelse af, hvilken Erhvervsgren der betyder mest for Befolkningen. Lever der flest Mennesker af Landbrug eller af Haandværk og Industri? Som bekendt har Landbruget paa Grund af de to sidste Menneskealdres fortsatte Specialisering ikke kunnet undgaa at gaa relativt tilbage, saaledes at nu kun 30 pCt. af Danmarks Befolkning lever af Landbrug. Befolkningsoverskuddet fandt særlig Afløb til de bymæssige Erhverv; og baade Haandværk og Industri, Handel og Samfærdsel kunde da ogsaa skilte med, at de ernærede en stadig større Del af Befolkningen. Nu senest — det vil sige 1930 i Sammenligning med 1921 — har Haandværk og Industri dog kun med Nød og næppe kunnet holde Stillingen med 29 pCt. af hele Befolkningen. Den tidligere saa stærkt voksende Koncentration af den industrielle

Befolkning er nu for Hovedstadens Vedkommende slaaet om i en ikke ubetydelig relativ Tilbagegang, en Tendens, der ogsaa præger Provinsbyerne; men til Gengæld har der været nogen Fremgang for Landdistrikterne, der dog i denne Forbindelse indbefatter baade Købstædernes Forstadsbebyggelser og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Men hermed skal dette Erhvervspolitikerens yndede polemiske Stof være uddebatteret fra min Side. Jeg vil nemlig ikke stille Erhvervene op imod hinanden, men derimod gøre Rede for »By« og »Land« i den Forstand, at det bl. a. paavises ved Tal, hvor stærkt de mere købstadmæssige Erhverv koncentrerer sig paa alt det, vi i Aften vil kalde »Byer« — at Landbruget ligger i vore rene Landdistrikter, behøver jeg jo ikke at føre noget Bevis for.

Den officielle Statistik har hidtil i Almindelighed kun givet Oversigter over Erhvervene ud fra rent administrative Synspunkter for Hovedstaden, By- og Landkommunerne. Denne juridiske Inddeling maa nødvendigvis bibeholdes til Vejledning for de kommunale Myndigheder. Men man maa være klar over, at den ganske negligerer den Forskydning, som Danmark er undergaaet med Hensyn til ny Bydannelse.

Denne nye Bydannelse har vi i de mange Forstadsbebyggelser og bymæssige Bebyggelser iøvrigt. I økonomisk Forstand er disse Bebyggelser — der jo er en Sammenhobning af Mennesker og Huse og derfor med et teknisk Udtryk kaldes Agglomerationer — lige saa godt Byer som Købstæderne er det.

Urbaniseringen, som denne Tendens til Sammenhobning ogsaa kaldes, begyndte de danske Folketællinger at interessere sig for fra og med Halvfemserne. Man nøjedes dog med at konstatere selve Folketallet. Derimod er der i anden Forbindelse taget Hensyn til bymæssigt bebyggede Kommuner, saaledes fra Statistisk Departements Side i Forbindelse med Boligstatistikken og ved Indhentning af Materiale til Detailpristallet, endvidere fra Overskyldraadets Side ved Vurderingen til Ejendomsskyld af visse bymæssigt bebyggede Distrikter. Men ikke mindst skal fremhæves, at Københavns Kommunes statistiske Kontor allerede længe har bestræbt sig for at bringe et fyldigt Materiale til Belysning af Hovedstadens stærkt om sig gribende Forstadsbebyggelse. Et Forsøg paa at bestemme de hurtigt voksende Byers Struktur blev i Tilslutning til Folketællingen 1921 foretaget af to daværende Studenter i Statistisk Departement, nuværende Sekretær Helge Larsen og Socialinspektør Bøgh Nielsen. Resultaterne af dette

Forsøg, der omfattede 40 000 Mennesker, fordelt paa 17 Byer, er dog ikke offentliggjort, men vil kunne tjene som en værdifuld Vejledning ved eventuelle senere Undersøgelser af tilsvarende Art.

Det største Fremstød i denne Retning betyder imidlertid Bearbejdelsen af 1930-Aarets Folketælling, thi denne har ikke alene inddraget Købstæderne, men samtlige Agglomerationer, som vore Folketællinger hidtil kun mere summarisk gjorde Rede for, under Undersøgelsen, saaledes at der nu for samtlige Emner findes Tal specielt for Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Planerne til denne saaledes meget moderne iscenesatte Folketælling laa allerede fast, da daværende Overdirektør Rickard Sandler, Stockholm, under Forhandlingerne ved det 15. Nordiske Statistiske Møde i Aaret 1931 i Helsingfors¹⁾ indledede en Drøftelse af hele Urbaniseringsspørgsmaalet ud fra den Betragtning, at man for Fremtiden maatte have Opmærksomheden mere henvendt paa et Lands geografisk-økonomiske Struktur end hidtil.

Det er naturligvis ikke min Opgave at paapege de mangfoldige Vanskeligheder, Udskillelsen af Agglomerationerne af den tilvante kommunale Enhed forvolder.

Udskillelsen gaar ganske godt i et lille Land som vort, eventuelt med nogle Studier i Marken. Dog modsat i et stort Land som det tyske Rige, hvor man efter adskillige Forsøg nu holder sig til den kommunale Enhed, den lille »Gemeinde«, og simpelthen deler Kommunerne i saadanne paa under og over 2000 Indbyggere, hvoraf sidstnævnte betragtes som Agglomerationer²⁾.

Vi vil nu i Foredragets første Del ved »Byer« forstaa hele den købstadlignende Bebyggelse, altsaa Hovedstad, Købstæder, Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt. Paa »Byerne« i denne

Tabel 1. Danmarks »Bye- og »Landbefolkning« 1930.

	Tusind Personer	pCt.
Hovedstaden	771,2	21,7
Hovedstadens Forstæder	25,3	0,7
Provinsbyerne	787,7	22,2
Provinsbyernes Forstæder ..	121,1	3,4
Bymæssige Bebyggelser	387,5	10,9
Tilsammen »Byer«	2092,8	58,9
Rent Land	1457,9	41,1
Befolkning ialt	3550,7	100,0

¹⁾ Udgivet af Statistiska Centralbyrån, Helsingfors 1932.

²⁾ Statistik des deutschen Reiches, Band 401, I, S. 7 f.

økonomiske Forstand falder knapt $\frac{2}{5}$ af Befolkningen med ca. 2,1 Mill. Mennesker, medens kun godt $\frac{2}{5}$ eller knapt $1\frac{1}{2}$ Mill. bor i de rene Landdistrikter. Jeg skal kun lige bemærke, at Norge regner 47 pCt. af Befolkningen som boende i »Byerne«¹⁾.

Hvor meget vore nye By-Dannelser er kommet til at betyde, ses maaske bedst deraf, at Danmarks Folketal siden 1890, da vi begyndte at interessere os for disse Bebyggelser, er steget med ca. 1,4 Millioner Mennesker, hvoraf næsten to Femtedele falder paa Forstæder og andre bymæssige Bebyggelser tilsammen.

Vore Købstæder vokser langt stærkere i deres Forstæder end indenfor den administrativt afstukne Grænse; saaledes havde Købstæderne fra 1921—30 kun en Befolkningstilvækst paa godt 10 pCt., medens Forstædernes Befolkning forøgedes med to Trediedele. Hvor rivende denne Forstadsdannelse ved de moderne Trafikmidlers Hjælp foregaar, ses for vort Vedkommende vel bedst omkring Hovedstaden langt nord-, syd- og vestpaa, men den er jo ogsaa særdeles tydelig ved de store Provinsbyer. Ja saa rivende er Udviklingen, og saa langt naar det daglige Samkvem mellem Oplandsbefolkningen og Købstaden ud, at Statistikerne allerede nu har sine Samvittighedskvaler med Hensyn til Afgrænsningen af Forstadsbebyggelse og bymæssig Bebyggelse iøvrigt. Eksempelvis gaar en Røst fra Aalborgegnen ud paa, at den mægtige Rutebiltrafik mellem Aalborg og Omegn nu er ved at lægge det 10 km fjærnt liggende Svenstrup ind under Forstæderne. I Forstæderne søger Købstadens Folk enten Skattely eller Natur; eller der oprettes Fabrikker, hvortil Købstadens Befolkning afgiver den faste Arbejderstab. Vekselvirkningen er saa intim, at nogen økonomisk Grænse mellem Købstad og Forstad neppe mere findes.

Læbæltebestemmelsernes Ophævelse nævnes jo ofte som en medvirkende Aarsag til Forstædernes hurtige Opvækst. Helt bortset fra, at disse Erhvervsrestriktioner ikke beskyttede København og ogsaa tidligt faldt bort for en Del andre Købstæder, tillægger jeg nu ikke den almindelige Ophævelse nogen større Betydning med Hensyn til Agglomerationsdannelsen. Læbæltebestemmelserne²⁾, der jo indførtes her i Landet omkring 1420 i Erik af Pommerns Dage, som et Plagiat af de store Lande, og som ogsaa efter Næ-

¹⁾ Norges officielle Statistik, VIII. 182, S. 21*.

²⁾ Se nærmere herom bl. a. i Betænkning afgiven af den af Handelsministeriet og Indenrigsministeriet den 23. December 1915 nedsatte Kommission angaaende Indlemmelse i Købstæder og Læbælters Ophævelse, København 1919.

ringslovens Ikrafttræden i nogen Grad blev opretholdt i 1—1½ Mils Afstand fra Købstadens Akseltorv, var efter mit Skøn et Kuriosum af Rang i det ellers forholdsvis liberale 19. og 20. Aarhundrede. Thi Læbæltet blev et Eldorado for Brugsforeningerne, og alligevel varede Handelsorganisationernes Modstand mod Ophævelsen længere end Haandværkerforeningernes, for hvilke Bæltet nu ganske vist heller ikke betød nogen nævneværdig Beskyttelse.

Selvfølgelig har Læbæltebestemmelsernes endelige Ophævelse ved Lov af 11. Februar 1920 skabt noget friere Forhold, særlig for Handelserhvervet i Forstæderne, og for saa vidt forelaa der en begyndende eller tiltagende Spredning af de bymæssige Erhverv over et større Territorium end det tilvante.

Vel omtrent samtidig med Forstæderne, der opstaar og trives i intim Vekselvirkning med Købstaden, rejser sig fra forrige Aarhundredes Opgangstider lidt efter lidt de øvrige bymæssige Bebyggelser i Landdistrikterne enten som Stationsbyer eller Landevejsknudepunkter o. l., indeklemte maaske mellem flere eller færre Købstæder. Altsaa ikke alene uden Støtte af, men snarere i Kamp med Købstaden maa disse Nydannelser arbejde sig selvstændigt frem. Dels kan de i en Tid, hvor de personlige Behov og Ønsket om hurtig Dækning af dette vokser, tilrive sig en Del af Købstadens Detailforretning; dels finder de ogsaa i Købstadens Grossist eller Leverandør deres Fournør og Financier. Ret hurtigt faar den fremvoksende Agglomeration ogsaa i erhvervsmæssig Henseende et bymæssigt Præg. Men naar først det Købstaden fravristede Opland er udnyttet fuldtud, vil — om ikke Landliggeri el. lign. spiller ind — Stationsbyens Vækst standse, før eller senere. Tilvæksten i Stationsbyernes Folketal har da ogsaa ved de senere Tællinger været forholdsvis noget mindre end i tidligere Perioder. At denne Tendens tildels ogsaa har sin Forklaring i, at de stadige Fremskridt i Samfærdselen nu ogsaa spreder Byerhvervene mere ud over ellers rene Landdistrikter end tidligere, er der visse Tegn paa.

Hvor stærk er nu Koncentrationen af de bymæssige Erhverv paa alt, hvad vi her i Aften betegner som »By«?

Som det fremgaar af Tabel 2, falder af det samlede Antal Mennesker, der lever af Haandværk og Industri, Handel, Transport og immaterielle Erhverv, mellem 80 og 90 pCt. paa »Byerne«; for Husgerning og Personer ude af Erhverv, d. v. s. Kapitalister, Pen-

Tabel 2. Erhvervsgrenenes Fordeling paa »By« og »Land«.

	Hovedstaden	Hovedstadens Forstæder	Provinsbyerne	Provinsbyernes Forstæder	Bymæssig Bebyggelse	Ialt »Byer«	Rent Land	Hele Landet	
								pCt.	Personer
Det egentlige Landbrug	0,1	0,1	1,8	0,6	3,9	6,5	93,5	100,0	970 033
Gartneri.....	15,5	4,0	23,1	6,6	21,4	70,6	29,4	100,0	31 893
Skovbrug	0,4	0,0	4,2	1,3	7,5	13,4	86,6	100,0	13 184
Fiskeri	1,8	0,4	28,4	4,3	26,3	61,2	38,8	100,0	34 808
Tils. Landbrug m. m.	0,6	0,2	3,4	0,9	5,2	10,3	89,7	100,0	1 049 918
Haandværk og Industri	29,8	1,4	31,3	5,7	13,8	82,0	18,0	100,0	1 016 098
Handel og Omsætning.	39,4	0,7	34,4	3,5	11,6	89,6	10,4	100,0	379 731
Kommission og Transp.	30,4	1,0	33,8	4,2	14,7	84,1	15,9	100,0	250 115
Immaterielle Erhverv..	40,1	0,7	29,4	3,4	12,1	85,7	14,3	100,0	203 439
Husgerning	21,2	0,4	23,1	3,1	12,9	60,7	39,3	100,0	271 831
Personer ude af Erhverv	23,8	0,5	25,5	3,9	13,8	67,5	32,5	100,0	333 867
Uangivet Erhverv	37,2	0,5	25,1	4,5	11,8	79,1	20,9	100,0	45 657
Ialt.....	21,7	0,7	22,2	3,4	10,9	58,9	41,1	100,0	3 550 556

sionister o. l., er Andelen henholdsvis 61 og 68 pCt. Til den rette Bedømmelse af Talforholdene gør jeg opmærksom paa, at Tabelens nederste Linie giver den procentvise Fordeling af hele Folketallet.

Da det jo kun er for det rene Landbrugs og Skovbrugets Vedkommende, at »Landet« praktisk talt er Enehersker, nemlig med henholdsvis 94 og 87 pCt., er de mindre Erhverv som Gartneri og Fiskeri i denne Tabel holdt for sig. Af de Personer, der lever af disse to Erhverv, bor henholdsvis 71 og 61 pCt. i »Byerne«; og Gruppen »Bymæssige Bebyggelser« har en særlig stor Andel i disse Erhverv.

Af Tabel 3 fremgaar, hvorledes de enkelte Erhvervsgrene fordeler sig paa de enkelte Grupper af »Byer« og paa det rene Land. Vi ser her, hvorledes Hovedstadens Forstæder er mest, men ogsaa Provinsbyernes meget stærkt industripræget, idet henholdsvis 56 og 48 pCt. af Befolkningen her lever af Haandværk og Industri. Til Gengæld er Hovedstaden og Provinsbyerne stærkest prægede af Handelsbefolkningen med henholdsvis 20 og 17 pCt., medens Agglomerationerne iøvrigt her ligner hinanden stærkt. At Landbrugsbefolkningen for »Bymæssige Bebyggelser« betyder

Tabel 3. Erhvervsgrenenes Fordeling paa de enkelte Landsdele.

Erhvervsgrupperne	Hovedstaden	Hovedstadens Forstæder	Provinsbyerne	Provinsbyernes Forstæder	Bymæssig Bebyggelse	Ialt »Byer«	Rent Land	Hele Landet
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Landbrug m. m.	0,9	7,1	4,6	8,0	14,4 *)	5,3	65,0	30,0
Haandværk og Industri	40,2	55,8	40,9	48,1	36,8	40,5	12,6	29,0
Handel og Omsætning..	19,8	11,2	16,8	11,1	11,5	16,5	2,7	10,8
Kommission og Transp.	10,1	9,7	10,9	8,8	9,6	10,2	2,8	7,1
Immateriel Virksomhed	10,8	5,8	7,7	5,8	6,5	8,5	2,0	5,8
Husgerning o. l.	7,6	4,0	8,1	7,2	9,2	8,0	7,4	7,8
Personer ude af Erhverv	10,6	6,4	11,0	11,0	12,0	11,0	7,5	9,5
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*) For det egentlige Landbrug alene andrager Procenten 10,2.

noget mere end for de øvrige Grupper af »Byer« og Haandværksbefolkningen noget mindre, giver disse Bebyggelser et Særpræg.

Det vil ses, at for »Byerne« som Helhed udgør de tre Hovederhvervsgrene Haandværk og Industri, Handel og Transport til sammen en lige saa stor Del af Befolkningen som Landbrugsbefolkningen for det rene Land.

Naar jeg herefter ganske kort vil fremhæve nogle af de »Byer«, hvor de købstadmæssige Erhverv er særdeles stærkt koncentrede, saa tager jeg hermed ikke Sigte paa det, som f. Eks. Professor Alfred Weber i sin Tid kaldte »Über den Standort der Industrien«, en Undersøgelse, som Ekspeditionssekretær Skade for Danmarks Industri gennemførte i 1927¹⁾. Jeg giver ingen Systematik, men kun nogle forklarende Eksempler. Og forøvrigt siger Folketællingerne os heller intet om Antallet af Virksomheder og disses Beliggenhed, men kun om, hvilken Art Virksomhed det enkelte Individ er beskæftiget i eller da lever af. Erhvervstællingen af 1925 er nu ved at være noget forældet. Dog skal der henvises til et Arbejde af Fuldmægtig Steenstrup om de danske Provinsbyers økonomisk-geografiske Struktur²⁾, der netop for meget væsentlige Deles Vedkommende bygger paa Materiale

¹⁾ Danske industrielle Virksomheders Beliggenhed, Nationaløkonomisk Tidsskrift 1927, S. 509 ff.

²⁾ Beretning om dansk Byplanlaboratoriums Virksomhed 1929, S. 9 ff. og 1930, S. 47 ff.

fra nævnte Tælling og giver et Billede baade af den enkelte Købstads Opland og af Erhvervsgrenenes Betydning for den enkelte Købstad.

Bearbejdelsen af Folketællingen 1930 gør det muligt at betragte Købstad med Forstæder som een Enhed. Mine Eksempler omfatter saaledes ikke »Købstæder«, men »Byer«.

Selv vore forholdsvis ensartede danske Byer kan være af ret forskellig erhvervsgeografisk Type, idet visse Erhvervsgrene af forskellige Aarsager kan have klumpet sig særlig stærkt sammen i nogle af »Byerne«.

Det fremgik af Tabel 3, at »Industriprocenten« (den Procentdel af Befolkningen, som lever af Haandværk og Industri) for »Byerne« som Helhed androg 40,5. Her naar imidlertid »Byer« som Nakskov, Silkeborg og Nørresundby helt op over 50 pCt. Nakskov har af Industrier, der beskæftiger mange Mennesker — dette er jo i denne Forbindelse det afgørende, og ikke alene Produktionsmængden — Sukkerfabrik, Skibsværft og Mælkekondenseringsfabrik; fra Silkeborg kender vi Papirfabrikkerne, der fra deres første Dage har kunnet udnytte Gudenaacens Vande, endvidere Tekstil- og Maskinindustri; Nørresundby domineres tilligemed Aalborg af Cementfabrikkerne, der er anlagt dér, hvor Naturen gav Raastoffet, og hvor der bl. a. ogsaa er forholdsvis billig Adgang til de mange Kul, naar man husker, at Nordjyllands store Cementfabrikker — som Direktør Hartz fortæller i sin Pièce¹⁾ om dansk Industri — har deres Kul til samme cif-Pris, som der betales f. Eks. i London og andre Pladser i Sydengland.

Jern- og Metalindustrien beskæftiger i Almindelighed mange Mennesker; den holder sig da ogsaa særlig til de større Byer, hvor der findes den nødvendige Stab af specialuddannet Personale. Dette maa huskes ved en Omtale af vore største »Byer« over 20 000 Indbyggere, der alle, med Undtagelse af det til Gengæld særlig stærkt handels- og trafikprægede Esbjerg, har en Industriprocent, der ligger over »Byernes« Gennemsnit. Tillige har hver By dog andre og særprægede Industrier, der giver mange Munde Brød. Hovedstaden behøver jeg ikke at nævne; Aarhus har Statsbanernes Centralværksteder, Fællesforeningens Virksomheder, Oliefabrikken, Frich, Tekstil og Trikotage; Odense har Maskin-, Tekstil- og Tobaksvirksomheder, Aalborg Skibsværft og Tobak, Randers Jernbanevognsfabriken Skandia, Vejle Bomuldsspinde-

¹⁾ G. E. Hartz, Danmarks Industri, Kbhvn. 1934.

rierne og saa fremdeles. Vi maa her nøjes med nogle Stikprøver af de mere dominerende Industrier og med iøvrigt at fremhæve, at vore større Byer alle har en baade stor og ogsaa ret alsidig Industri — meget i Modsætning til mindre Byer som Nykøbing S., Præstø, Ærøskøbing, Marstal, Skagen, Ribe og Nordborg, hvor Industriprocenten kun ligger et Sted mellem 20 og 30.

Jeg gjorde tidligere opmærksom paa, hvor udflydende Grænserne mellem Forstæder og bymæssig Bebyggelse iøvrigt sine Steder er. Ikke mindst gælder dette for Aarhus, hvor derfor ogsaa Gennemsnittet for de i Aarhus Amtsraadskreds beliggende bymæssige Bebyggelser naar op paa en Industriprocent af 44, der er fælles med Aarhus Købstad og Forstæder under et. Selv Forstæderne til Horsens, Silkeborg og Nørresundby Købstæder er saa stærkt industriprægede, at godt seks Tiendedele af Befolkningen her lever af Haandværk og Industri; men iøvrigt ligger jo, som før nævnt, Industriprocenten for Forstæderne som Helhed betydeligt over den for Købstæderne.

Det mest udprægede Byerhverv er imidlertid Handelen. Her ligger det lille Præstø højest med 21 pCt. af Befolkningen som levende af Handel. Dernæst følger Hovedstaden, Kolding og Aabenraa med 20 og Maribo, Stubbekøbing, Thisted og Haderslev med 19 pCt. Hvor ikke et unormalt lille Haandværks- og Industripersonel sætter Handelsprocenten i Vejret, maa dennes Højde naturligvis skyldes et fortrinligt Opland, en Kendsgerning, som Omsætningsbeløbene pr. Indbygger fra Erhvervstællingen 1925 da ogsaa tilfulde viser.

Hvad angaar Samfærdselen, hvor Procenten ifølge Tabel 3 for »Byer« under et laa paa 10, da præges naturligvis de »Byer« stærkt, der har det samboende Jernbanepersonale. Her ligger Korsør i Spidsen med en Transportprocent paa 28, hvortil dog skal bemærkes, at denne »By« næst efter København har Sjællands vigtigste Importhavn, særlig for Foderstoffer, Kul og Koks (efter Steenstrup, l. c.). Struer har som Knudepunkt for den vestjydske Længdebane en Transportprocent paa 24 og Fredericia som Landets vigtigste Jernbaneknudepunkt paa 20. For en »By« som Marstal vejer Skibsfarten meget stærkt; her lever da ogsaa hvert fjerde Menneske af Transporterhvervet. En saa vigtig Transportby som Esbjerg, der dog ogsaa med Hensyn til andre Erhvervsgrøene er ret alsidig, har en Transportprocent paa 18.

Jeg skal herefter fremdrage et Materiale, der yderligere bidrager til Bedømmelsen af »Byernes« og »Landets« erhvervsmæs-

sige Struktur. Hermed sigter jeg til den Inddeling af de beskæftigede Personer i saakaldte sociale Grupper, som benyttes ved Bearbejdelsen af de store Folketællinger: Inddelingen i selvstændige Personer, Funktionærer og Arbejdere.

Det er en baade naturlig og kendt Sag, at Bedriftskoncentrationen er størst i Hovedstaden og næststørst i Provinsbyerne; men hvorledes Forstæder og bymæssige Bebyggelser tager sig ud omkring denne Ramme, er Folketællingen af 1930 den første, der kan udtale sig om.

For nu i ganske grove Træk at faa et Overblik over Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse i dansk Erhvervsliv, har jeg (jvfr. Tabel 4) divideret Antallet af selvstændige Personer ind i det samlede Personel overhovedet. Endvidere er der i Tabellens højre Del givet en procentvis Fordeling af Personellet efter sociale Grupper.

Tabel 4. Samtlige aktive Erhverv 1930.

	Antal Beskæftigede pr. selv- stændig Person	De beskæftigede Personers procentvise Fordeling			
		Selv- stændige	Funk- tionærer	Arbej- dere	Til- sammen
Hovedstaden	4,8	20,9	25,2	53,9	100,0
Hovedstadens Forstæder	4,9	20,2	15,7	64,1	100,0
Tilsammen	4,8	20,8	25,0	54,2	100,0
Provinsbyerne	3,9	25,5	19,1	55,4	100,0
Provinsbyernes Forstæder ...	4,4	22,7	15,2	62,1	100,0
Tilsammen	4,0	25,1	18,7	56,2	100,0
Bymæssige Bebyggelser	2,9	34,6	12,4	53,0	100,0
Ialt Byer	4,0	25,0	20,2	54,8	100,0
Rent Land	2,6	39,0	5,4	55,6	100,0
Hele Landet	3,2	31,0	13,9	55,1	100,0

Det vil heraf ses, hvor nødvendigt det er at betragte Købstæder og Forstæder som een Enhed. Thi ganske vist er Helhedsindtrykket dette, at Forstæderne har Købstædernes erhvervmæssige Struktur. Men Forskellen i Procenten for Funktionærer og Arbejdere er trods alt stor. Og da der jo vitterligt bestaar et meget intimt Samkvem mellem Forstad og Købstad, uden at en

Folketælling dog kan fortælle os nærmere herom, saa siger For- delingsprocenterne for Købstæder og Forstæder enkeltvis ikke saa forfærdelig meget om de faktiske Erhvervsforhold.

Over for »Byerne« med den paaviste stærke Koncentration af de bymæssige Erhverv staar saa de rene Landdistrikter med — som det fremgik af Tabel 3 — en Landbrugsprocent paa 65, en Haandværks- og Industriprocent paa knapt 13 og en Handels- og Samfærdselsprocent paa 3 hver. For »Landet« har der jo ikke været Tale om nogen erhvervmæssig Koncentration i territorial Forstand; men dermed er ikke sagt, at »Landet« har henligget i en Tornerosesøvn. Tværtimod. Der har gennem Tiderne været langt større Bevægelser end man skulde tro.

Se først den Spredning af Landejendommene, som i stor Ud- strækning foregik ved Udflytningen efter Fællesskabets Ophæ- velse. Denne store Landboreform stifter den vaagnende Landsby- dreng vel for første Gang Bekendtskab med, naar han de mest umotiverede Steder i Stengærders Kratbevoksning finder dejlige Stikkelsbær — dér nemlig, hvor i gamle Dage de smaa Kaalgaarde laa ved Bytoften. Senere faar han saa mere at vide hos lærde Mænd, men husker det ikke fuldt saa godt. Et af de reneste Eksempler paa dansk Landbebyggelse før og nu er vel nok Solbjerg Sogn ved Slagelse¹⁾. Under Udstykningen i nyere Tid er denne Spredning blevet stærkt fortsat; dels er herved tid- ligere af Storgrundejerne nedlagte Landsbyer genopstaaet, dels rejses der nye Bebyggelser paa hidtil ubeboede øde Strøg.

Bondens tidligere Hjemmeindustri blev til særskilt Hoveder- hverv i Landsby eller By. Med Færdselens og Færdselsretningens Ændring forsvandt de ældgamle koncessionerede Vandmøller, de mange Brændevinsbrænderier med Gæstgivergaard, Høkeri og Kreaturhandel m. m. langs de berømte Okseveje fra Limfjorden til Grænsen mod Syd. Gæstgiverier nedlægges stadig. Men til Gengæld er der saa andre Steder i Landsbyer og ved moderne Veje opstaaet ikke saa faa nye Virksomheder indenfor Haand- værk, Handel og Transport.

Herved tænker jeg ogsaa paa den Mangfoldighed af Bierhverv, som ogsaa Landbruget nu kender. Hjemmeindustrien, hvorved Kvinden nærmest blev overlæstet med Arbejde, blev opgivet; men Manden fik andre Bierhverv i Stedet, dels Æreshverv, dels løn-

¹⁾ M. Vahl, Landbebyggelsen i Danmark, Svensk geografisk Årsbok 1930, S. 163.

nede. Spændvidden er stor mellem den gensidige Hestekasses Formand, der f. Eks. en Snevejrsdag møjsommeligt opkræver Kontingent hos det enkelte Medlem personligt, og det landbrugs-kyndige Medlem af en københavnsk Bestyrelse.

Kan der nu for de rene Landdistrikter paavises en Tendens til Oprettelse af nye bymæssige Virksomheder, saaledes at selve »Landet« i nogen Grad kan siges at skifte Karakter?

Vi har tidligere hævdet, at de bymæssige Bebyggelser paa Landet som Helhed ikke vokser forholdsvis saa hurtigt som hidtil. Dels kan det Opland, de har kunnet fravriste Købstæderne, snart være udnyttet; dels er Trafikmidlerne blevet saa fuldkomne, at Købstaden med sine større og velassorterede Forretninger eller den voksende Tilkørsel af Varer pr. Bil er rykket Landsbykunden nærmere; men dels er der ogsaa adskillige Erhverv, der slet ikke mere føler sig bundne til de bymæssige Bebyggelser, men lægger sig frit ved alfar, rutebilbetjent Vej. Dette er saaledes Tilfældet med mangen Maskinsmed med Benzintank, Cyklesmed, Ægsamlingssted, Mejeri, ikke mindst med Vognmænd, der kan tilkaldes pr. Telefon, eller Bygningshaandværkere, der selv kører Bil eller Motorcykle og deltager i alskens Entrepriser over en forbausende stor Radius. At der er megen Byggelyst langs Landevejene ogsaa udenfor selve de bymæssige Bebyggelser, det tyder ogsaa Ejendomsskyld — eller rettere Jordvurderingen langs Landevejene paa; det skal være et ret ucentralt Sted, om ikke Overskyldraadet helst ser byggeklar Grund ansat til mindst 1 Kr. pr. m².

Rutebilen egner sig fortrinligt for saadanne Landforretningers Forsyning fra Købstaden. Jeg gengiver mit Indtryk fra min seneste Rutebiltur fra Aabenraa til Tinglev: et Sted afleverede Chaufføren Medicin, som han hos Apotekereren har Procenter paa, et andet Sted hos en Købmand og Høker nogle Smaating, som Grossistens Varebil havde glemt; midt mellem Vognsæderne laa tre store Iltbeholdere, der skulde afleveres hos den »mekaniserede« Landsbysmed, som til Gengæld skulde have et Tandhjul sendt til Støberi; ved en Gaard kastedes en Bunke Dagblade ned paa Grøftekanten til en halv voksen Dreng, der her havde oprettet en Fordelingscentral for aandelig Føde.

Vi ser det, vi oplever det selv, hvorledes Udviklingen nu spreder de bymæssige Erhverv mere end tidligere. Personbilruternes samlede Længde androg i de to sidste Aar omtrent 20 000 km eller 4 Gange saa meget som vort samlede Stats- og Privatbanenet; det giver en noget at tænke paa.

Men hvorledes skal man nu give Udtryk for denne paastaaede Karakter-Forandring af de rene Landdistrikter i Tal? Først ved den næste store Folketælling i 1940 kan der blive foretaget en Opgørelse Mage til den af 1930. Der er imidlertid en anden Udvej til at danne sig et Skøn over den skete Udvikling. Som Tilfældet var i Aaret 1906, er der nemlig ogsaa ved Bearbejdelsen af Folketællingen 1930 blevet tilvejebragt en kommunevis Oversigt over Befolkningens Fordeling efter Erhvervshovedgrupper, særskilt for »By« og »Land«. Vore Markedsanalytikere vil formentlig faa megen Glæde af en saadan Oversigt, medens den af 1906 i denne Henseende vel nok har været langt forud for sin Tid. For 6 Amtsråds kredse, fordelt over hele Landet, er for begge Aarene 1906 og 1930 de Kommuner blevet sammenlagt, der kun omfattede rene Landdistrikter, altsaa hverken Forstads- eller andre bymæssige Bebyggelser. Jeg har derefter foretaget nogle Beregninger, for at gøre Materialet fra de to Tællinger, hvis Erhvervsgruppering var noget forskellig, ensartet.

Ved en Sammenligning af Resultaterne viser det sig herefter (jfr. Tabel 5), at der ogsaa i de rene Landdistrikter har været en relativ Tilbagegang for Landbruget og at Haandværk og Industri kun med Nød og neppe har kunnet opretholde status quo, medens der til Gengæld har været en udpræget Fremgang for Handel og Samfærdsel.

At Gruppen Haandværk og Industri ikke er gaaet forholdsvis frem, kan vel i nogen Grad forklares ved, at der endnu efter 1906 er forsvundet mange af de gamle Virksomheder, saasom Møllere, Skrædere, Vævere, Bødkere, Tækkemænd o. l., og at nystartede moderne Haandværksvirksomheder kun knebent har kunnet genoprette dette Tab.

Tabel 5. Rene Landkommuners Erhvervsfordeling 1906 og 1930. (Præstø, Maribo, Svendborg, Skanderborg, Hjørring, Ringkøbing Amter).

	Absolutte Tal		Procent	
	1906	1930	1906	1930
Landbrug m. m.....	175 466	175 216	72,5	67,4
Haandværk og Industri.....	34 724	35 026	14,3	13,5
Handel m. m.....	4 703	7 679	1,9	3,0
Samfærdsel.....	4 447	7 321	1,8	2,8
Immateriel Virksomhed.....	5 610	4 998	2,3	1,9
Husgerning m. v.....	3 771	10 035	1,6	3,8
Personer ude af Erhverv.....	13 515	19 769	5,6	7,6
Uoplyst.....	2 068	1 853	—	—
Tilsammen.....	244 304	261 897	100,0	100,0

Tabellen er dog ikke et fuldgældigt Udtryk for Spredningen af de bymæssige Erhverv ud over de rene Landdistrikter, fordi de talrige Tilfælde, hvor saadanne Erhverv drives bierhvervsmæssigt, ikke indgaar i Tabellen; dette gælder saaledes Bierhverv som Forsikringsagent, Mælkekørsel, Lejebilforretning, Aflæser af Elektricitetsmaalere m. fl.

BEDRIFTERNE

Medens hidtil det territoriale Synspunkt stod i Forgrunden, skal vi nu tage Hensyn til de mere bedriftsmæssige Forandringer.

Maa jeg her allerførst, for at forebygge Misforstaaelser, bemærke, at den følgende Redegørelse i høj Grad bygger paa en Sammenligning mellem Resultaterne af Folketællingerne i 1921 og 1930. Da 1921-Tællingen imidlertid ikke har særlige Oversigter for Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt, maa Sammenligninger paa dette Punkt frafalde. Talen er derfor fra nu af kun om Hovedstaden, Provinsbyerne (d. v. s. de »juridiske« Købstæder) og Landdistrikter, der her altsaa foruden »rent Land« ogsaa omfatter alle Forstæder og bymæssige Bebyggelser iøvrigt.

Forinden jeg gennemgaar nogle Erhvervsgrene enkeltvis, vil jeg gerne ganske summarisk give et Helhedsbillede af Udviklingen herhjemme.

Hvis vi atter her, ganske raat, opfatter hver selvstændig Person som Repræsentant for en Virksomhed, og sætter Antallet af selvstændige Personer i Forhold til det samlede Antal beskæftigede, saa er Helhedsbilledet praktisk talt uforandret, naar 1930 sammenlignes med 1921; i det mindste er Bevægelsen hen imod større Virksomheder meget svag.

Samtlige aktive Erhverv.
Antal beskæftigede pr. selvstændig Person.

	1930	1921
Hovedstaden.....	4,8	4,7
Provinsbyerne.....	3,9	3,7
Landdistrikterne...	2,7	2,6
Hele Landet...	3,2	3,1

Af denne — ganske vist meget svage — Koncentrationstendens maa, omvendt, følge, at der i 1930 var forholdsvis færre selvstændige Personer end i 1921, hvilket naturligvis ogsaa er Tilfældet for samtlige Hovedlandsdele. Da nu Arbejderstyrkens procentvise Andel i det beskæftigede Personal er forblevet praktisk talt ufor-

andret, saa maa jo den tredie sociale Gruppe, nemlig Funktionærerne, være gaaet forholdsvis frem. Dette er da ogsaa Tilfældet.

Denne Forskydning i Funktionærernes Andel fra godt 12 pCt. i 1921 til 14 pCt. i 1930 er jo meget interessant, da netop Funktionærstabens Fremgang tages som Tegn paa Erhvervslivets fortsatte Koncentration. Medens Antallet af selvstændige Personer fra 1921—30 kun steg med 13 pCt. og af Arbejdere med 18 pCt., er Antallet af Funktionærer vokset med godt 30 pCt.; jfr. Tabel 6.

Tabel 6. Samtlige aktive Erhverv. Hele Landet.

		Selv- stændige	Funk- tionærer	Arbejdere	Tils.
Absolutte Tal	{1930	485 608	217 229	864 190	1 567 027
	{1921	430 325	166 742	734 335	1 331 402
Tilvækst fra 1921—30 pCt		12,8	30,3	17,7	17,7
Procentvis Fordeling.....	{1930	31,0	13,9	55,1	100,0
	{1921	32,3	12,5	55,2	100,0

Den her skildrede Bevægelse tilslører imidlertid en Del Forskelligheder indenfor de enkelte Erhvervsgrupper; og ikke mindst gælder dette med Hensyn til Kvindens Deltagelse i Erhvervslivet. Tager man (jfr. Tabel 7) samtlige aktive Erhverv under et, saa har Fremgangen for den selverhvervende Kvinde fra 1921—30 andraget godt 21 pCt. mod kun 16 for Mændene; men Antallet af Kvinder i Landbrug m. m. samt Haandværk og Industri er praktisk talt uforandret og for Kommission og Transport har der været nogen Nedgang, medens der i Grupperne Handel, immateriel Virksomhed og Husgerning har været en Tilvækst paa mellem 30 og 40 pCt.

Tabel 7. Antal beskæftigede Personer i samtlige Erhverv.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikt.	Hele Landet	
Absolutte Tal	{ Mænd....	{1930	227 509	223 184	642 872	1 093 565
		{1921	197 437	188 826	554 983	941 246
	{ Kvinder..	{1930	130 010	108 575	234 877	473 462
		{1921	109 942	78 607	201 607	390 156
Tilsammen..	{1930	357 519	331 759	877 749	1 567 027	
	{1921	307 379	267 433	756 590	1 331 402	
Tilvækst fra 1921—30 pCt.	{ Mænd	15,2	18,2	15,8	16,2	
	{ Kvinder	18,3	38,1	16,5	21,4	
Tilsammen		16,3	24,1	16,0	17,7	

Ved en nu følgende kort Gennemgang af nogle Erhvervsgrene skal jeg med Hensyn til Landbruget blot minde om, at der i indeværende Aarhundrede har været en Fremgang i Antallet af almindelige Gaardbrug og Husmandsbrug, medens de største og allermindste Brug blev formindsket stærkt. Mange af de allermindste Brug fik Tillægsparceller og rykkede dermed op i en bedre Bedriftsstørrelse. Udstykningen af større Ejendomme til Husmandsbrug fortsattes jo stadig med opimod 500 nye Brug om Aaret. Hele Udstykningsbevægelsen synes da ogsaa at give sig Udtryk i Folketællingernes Resultater ved at hver Virksomhed i 1930 i Gennemsnit for hele Landet beskæftigede færre Personer end i 1921, nemlig henholdsvis 2,3 og 2,5.

Men denne Landbrugets bedriftsmæssige Spredning paa flere Virksomheder og Retningen hen imod den Bedriftstype, der kan ernære sin Mand fuldt og helt, har naturligvis samtidig ogsaa fremskyndet Koncentrationen i det danske Landbrug for saa vidt angaar Intensivering. Dansk Landbrug har som Helhed sin største Intensitet i de mindre og mellemstore Brug, naar vi da ved Jordens Udnyttelse tager Roeprocenten og ved Husdyrbruget Ko- og Svineholdet pr. Arealenhed i Betragtning. Retningen hen imod den for Danmark mest formaalstjenlige Bedriftsstørrelse i Forbindelse med Intensivering og andre driftstekniske Faktorer satte som bekendt det danske Høstudbytte op i det dobbelte, regnet fra Firserne.

Samtidig med denne Koncentration spores der dog ogsaa hist og her i Landbruget Tendenser til — om man vil — driftsmæssig Spredning, noget i Retning af Forsøg paa mere ekstensiv Drift, hvorved bl. a. gennem en Formindskelse af Folkeholdet Omkostningerne pr. Arealenhed skulde kunne bringes ned og Rentabiliteten hæves. Saaledes lægger flere sig efter Faareavl nu end for Aar tilbage. Faareavl betragtes jo gerne som daarlig forenelig med det intensive Landbrug, bl. a. fordi Faarene som bekendt er altfor dumme til at blive paa den »Fenne«, som dem tilhører.

Tidligere saa man i Reduktionen af Græsmarksarealerne udenfor Omdriften et typisk Karaktertræk for Intensivering, og i denne Retning bevæger Tallene for hele Landet sig ogsaa saa smaat endnu. Men alligevel har man ikke kunnet undgaa i visse Egne hos visse Foregangsmænd at lægge Mærke til en saakaldt Ekstensivering som den viser sig i øget Udlæg til vedvarende Græsmarker. Men da dygtige Jyder nu af moderne vedvarende

Græsmarker vil kunne fremtrylle det næsten utrolige i Retning af Foderenheder, har vi neppe længere Lov til i en saadan Driftsmaade at se en driftsmæssig Spredning.

Skønt et mindre Erhverv — det ernærer jo knapt een Procent af Befolkningen — skal jeg alligevel overfor denne Forsamling omtale Gartneri, Havebrug og Frugtavl, da dette er et Erhverv med stærk Fremdrift, som i 1930 beskæftigede ca. 42 pCt. flere Mennesker end i 1921.

I samme Tiaar synes der ogsaa at være sket en Koncentration, da Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse for Hovedstadens og Provinsbyernes Vedkommende er en Del forøget.

For hver selvstændig Person beskæftigedes hovederhvervsmæssigt i Gartneri, Havebrug og Frugtavl følgende Antal Mennesker:

	1930	1921
Hovedstaden	4,0	3,7
Provinsbyerne	2,7	2,4
Landdistrikterne	2,3	2,3
Hele Landet	2,6	2,5

At Virksomhederne i Købstæderne og da i Særdeleshed Hovedstaden er større end i Landdistrikterne, er ret forklarligt. Jorden paa Købstadgrund er dyr. Her tvinges simpelthen Gartneren til den stærkt intensive Drift, særlig under Glas; denne Gartner bruger saa kun lidt Jord, men stort Personale. Omvendt med Havebrug paa Friland; her kræves en forholdsvis større Flade til den enkeltes Ernæring.

Selv for Hovedstaden har der siden 1921 været en Fremgang for »Gartneriet«, endog paa 20 pCt. Her har man dog ellers haft det Indtryk, at de høje Grundpriser og Skatter samt offentligt og privat Byggeri jager Gartneren paa Flugt. Men dels er der endnu Jord i Storbyens Periferi, som intensivt kan dyrkes med Fortjeneste, og dels er der i og omkring Villakvartererne opstaaet en helt ny »Gartnerstype«, hvis Jord maaske kun udgør 2—3 ubebyggede Villagrunde, og som forsyner Villahaverne med Blomster, Stenhøjsplanter o. l.

Det er en Kendsgerning, at Automobilet har gjort det baade muligt og let for Gartneriet at sprede sig ud over Købstædernes udstrakte Opland. Ganske vist har Amagerboerne fra gammel Tid kunnet køre et Par Mil herind hver Dag. Men nuomstunder menes ca. 10 pCt. af de Københavns Torv tilførte Varer at stamme fra Odense-Auktionerne, og dette er jo kun een af de lange Af-

stande, ud fra hvilke Storbyen nu praktisk talt daglig forsynes. Mange Steder gaar i Gartneriet en baade driftsmæssig og lokal Koncentration Haand i Haand. Stige ved Odense er vist et af de bedste Eksempler herpaa; her er der fælles Opvarmningcentral og fælles Frugtkøleanlæg. Andels-Salgsforeningerne i Odense og Svendborg har eksempelvis fælles Pakkecentral og Lagerrum.

For de fleste her i Aften knytter der sig vel nok en særlig Interesse til det største Byerhverv: Haandværk og Industri. Lad mig her først i al Korthed paapege, hvorledes Forholdene med Hensyn til Koncentrationen laa ved Erhvervstællingen i 1925. Antallet af større Virksomheder og Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse overhovedet var blevet forøget fra Tælling til Tælling, ligeledes den gennemsnitligt benyttede Maskinkraft. For Personellets Vedkommende gav denne fortsatte Forskydning henimod Stordrift sig Udtryk i en forholdsvis Nedgang i Antal Ledere mod en tilsvarende Fremgang i det overordnede tekniske Personale. At der ikke var en forholdsvis Tilvækst for Kontor- og Butikspersonalet, skyldtes vel nærmest en formel Aarsag, nemlig det Forhold, at det Butikspersonale, som beskæftiges i de Haandværksvirksomheder, der har Butik eller Udsalg, blev henregnet til Handelen, hvilken Erhvervsgren i 1925 for første Gang var Genstand for statistisk Undersøgelse.

Hvilket Bidrag yder nu Folketællingen af 1930 til Belysning af den industrielle Koncentration?

Det Helhedsbillede, man faar ved baade i 1921 og 1930 at sætte de selvstændiges Antal i Forhold til samtlige beskæftigede Personer, viser for Landet som Helhed en fortsat Koncentration, thi Virksomhederne er som Helhed lidt større nu end dengang. Fremgangen falder dog kun paa Landdistrikterne, medens Hovedstaden opviser en ubetydelig og Provinsbyerne en kendelig Nedgang.

Antal beskæftigede pr. selvstændig Person
i Haandværk og Industri.

	1930	1921
Hovedstaden	7,7	7,8
Provinsbyerne	5,2	5,5
Landdistrikterne	2,8	2,4
	4,4	4,2

Nu siger Folketællingerne os jo intet om Antallet af Virksomheder efter Størrelse. Vi maa derfor slaa os til Taals med det givne Helhedsbillede, der godt for Hovedstaden og Provinsbyerne

kan tilsløre en Bevægelse, som dels gaar ud paa, at Antallet af allerstørste Virksomheder er steget, eller at de allerede bestaaende største Virksomheder er blevet endnu større, og dels at Antallet af mindre Virksomheder er steget særlig stærkt.

Tabel 8 viser for Landet som Helhed en Fremgang for selvstændige Personer paa 13 pCt. At man kan tage denne Stigning som Udtryk særlig for Fremgang i Antallet af mindre, selvstændige Erhvervsdrivende er indlysende, naar man véd, at Stigningen særlig skyldes Fremgangen for Bagere, Slagtere, Murere, Tømrere, Malere, Maskinsmede og elektriske Installatører. I samme Retning peger det Materiale, som den aarlige »Industriberetning« bringer i Tillæggets Tabel II, der giver en Oversigt over ny oprettede, udvidede, opløste og nedskrevne Aktieselskaber. En Bearbejdelse af denne Tabel for det sidste Femaar viser, at Tilgangen kun har andraget 73 industrielle Aktieselskaber samtidig med, at Kapitalen blev nedskrevet med godt 11 Mill. Kr.

Tabel 8. Beskæftigelsen i Haandværk og Industri 1921 og 1930.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikterne	Hele Landet
Selvstændige....	1930	18 975	25 133	53 829	97 937
	1921	17 455	21 528	48 014	86 997
	Tilvækst, pCt..	8,7	16,7	12,1	12,6
Funktionærer ..	1930	16 861	11 546	5 450	33 857
	1921	16 952	9 081	3 368	29 401
	Tilvækst, pCt..	÷ 0,5	27,1	61,8	15,2
Arbejdere	1930	140 452	95 097	94 079	299 628
	1921	100 888	87 210	63 099	251 197
	Tilvækst, pCt..	9,5	9,0	49,1	19,3
Samlet Personel	1930	146 288	131 776	153 358	431 422
	1921	135 295	117 819	114 481	367 595
	Tilvækst, pCt..	8,1	11,8	34,0	17,4

Medens Bevægelsen i de selvstændiges Antal indenfor Haandværk og Industri er nogenlunde ens for Hovedlandsdelene, er Billedet for Funktionærernes Vedkommende et ganske andet, thi her, hvor det drejer sig om overordnet og underordnet teknisk og Kontorpersonale i Haandværk og Industri, har der for Hovedstadens Vedkommende ikke været nogen Fremgang i et Tiaar, hvor eller den samlede Folkemængde steg med ca. 10 pCt.

Naar man nu i den senere Tid har læst Professor Geigers tankevækkende Artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift om Forskyd-

ninger i Nutidens sociale Lagdeling, i hvilken det fremhæves, hvorledes i Tyskland i sin Tid de »Maanedslønnede« erobrede Fabrikkerne ad den organisatoriske Rationaliseringsvej, men Funktionærantallet nu atter var for nedadgaaende, fordi Storbedriftens Overlegenhed nu ikke længere er Axiom, men der i Stedet for søges efter den optimale Bedriftsstørrelse — ja saa fristes man jo til at forestille sig en lignende Standsning i Koncentrationen for Hovedstadens Vedkommende herhjemme; thi en forholdsvis Nedgang i Funktionærantallet mod Opgang i Hovedpersonernes Antal kunde tyde derpaa.

Dette er dog i nogen Grad en statistisk Fælde. Thi for det første er Funktionærtallene ret smaa, saa de paavirkes stærkt ved eventuelt noget forskellige Sorteringsregler ved Tællingerne, idet der f. Eks. af Haandværkets Butikspersonale i 1930 fejlagtigt kan være lagt noget til Handelen. Men hvad der vejer mest, er den Kendsgerning, at Folketællingen af 1921 afholdtes i Februar Maaned, altsaa paa et Tidspunkt, da Højkonjunkturen endnu ikke var afviklet. Særlig Hovedstaden synes dengang at have haft et forholdsvis stort Funktionærapparat til det tekniske og kommercielle Arbejde, saaledes at man, efter en Reduktion i Nedgangsaaarene, endnu i 1930 ikke var naaet op over disse Højkonjunkturens Tal. Det er i denne Henseende beklageligt, at vi ikke har bare een Folketælling med Erhvervsopgørelse ind imellem Aarene 1921 og 1930.

Ret iøjnefaldende er det, at vi i nævnte Tiaar i Modsætning til Hovedstaden har en Stigning i Provinsbyernes og Landdistrikternes Funktionærer paa henholdsvis 27 og 62 pCt. Men Provinsens ofte nyere og maaske ogsaa til Tider lidt mere forsigtige Industri har vel nok udvidet sit Funktionærapparat noget langsommere end Hovedstaden. At Hovedstaden allerede omkring 1920—21 havde udvidet denne Personalegruppe meget stærkt, det kunde en Sammenligning med Folketællingen af 1911 godt tyde paa, i hvilket Aar der kun taltes 7000 Funktionærer i Haandværk og Industri mod 17000 i 1921.

Har først det tekniske og kommercielle Funktionærapparat naaet en vis Standard, saa er dets Kapacitet sikkert betydelig. Naar saaledes Direktør Hartz i sin Industripièce fortæller, at der nu er 100000 Forhandlere, som fører Hellesens Tørelementer, saa forestiller jeg mig kun en stærkt forøget Produktion og ikke nogen tilsvarende forøget Funktionærstab eller teknisk Apparat.

Professor Geiger gør ogsaa for Tysklands Vedkommende op-

mærksom paa, at den Frygt, som man tidligere nærrede for at Industrialiseringen med dens stærke maskinelle Koncentration skulde gaa ud over den forsvarlige Oplæring, har vist sig at være ubegrundet. Ogsaa herhjemme peger Tallene hen paa den glædelige Kendsgerning, at Oplæringen holdtes i Agt og Ære. Jeg har nemlig for Aarene 1921 og 1930 søgt at skille de Fag ud, hvor de selvstændige Personer aldeles overvejende maa betragtes som egentlige Haandværksmestre og hvor Arbejderstyrken maa siges aldeles overvejende at være faglærte Svende og Lærlinge. For Landet som Helhed fremkommer der saa en Stigning for Mestre og faglærte Arbejdere paa henholdsvis 18 og 23 pCt., hvilket i begge Tilfælde er en større Tilvækst end for selvstændige Personer og Arbejdere som Helhed i Haandværk og Industri (henholdsvis 13 og 19 pCt.).

I en Fremgang i den kvindelige Arbejderstyrke vilde man vel nok i nogen Grad være tilbøjelig til at se et Tegn paa en fortsat Koncentration af Mekaniseringen. Fra 1921—30 har der dog været en mindre Nedgang for Hovedstaden og Provinsbyerne mod en Fremgang paa 13 pCt. for Landdistrikterne, saaledes at Antallet i begge Aarene for Landet under eet er praktisk talt det samme, nemlig 44 000. De store »Kvindefag«, nemlig Tekstil-, Konfektions- og Skotøjsindustrien har ganske vist haft en mindre Fremgang paa ialt 1000 kvindelige Arbejdere; men til Gengæld har der været Nedgang i mange mindre Fag. Hovedstaden alene beskæftiger ca. $\frac{3}{5}$, Provinsbyerne $\frac{2}{10}$ af de kvindelige Arbejdere i Haandværk og Industri, Landdistrikterne Resten; Forskellen genspejler saaledes de forskellige Størrelses- og Koncentrationsforhold i Landets Hoveddele.

For en Fuldstændigheds Skyld skal jeg bemærke, at Antallet af selvstændige Kvinder i Haandværk og Industri fra 1921—30 er gaaet 10 pCt. tilbage, medens Antallet af Funktionærer er steget med 17 pCt. Det samlede Resultat bliver herefter, at der nu som dengang beskæftiges 66 000 Kvinder ialt. Fremgang for Kvinderne skal vi om et Øjeblik finde i Handelen.

Den bedriftsmæssige Koncentration har ogsaa i Industrien givet sig Udslag i en som Helhed stærkt voksende Produktion. I Modsætning til Landbruget, der jo under skiftende Konjunkturer ikke pludseligt kan lægge sit Produktionsapparat om, endsige standse Produktionen, kan der naturligvis for Industriens Vedkommend være Tale om store Udsving i Produktionsmængden. Men som Helhed giver Industriens forøgede personelle og særlig tekniske Kapacitet

sig Udtryk i en umiskendelig Fremgang for Produktionen. Lad os blot tage nogle Eksempler og sammenligne Produktionsmængden i Aaret 1905 med den i 1933; for Cement fremkommer der saaledes en Femdobling, for Skotøj og Trikotage en Tredobling. Grunden til, at Trikotage er steget saa stærkt, er dog delvis den, at Forbruget af Tekstilvarer er gaaet over fra uldne eller bomuldne Stoffer til Trikotage. Klædefabrikernes og Bomuldsvæveriernes Produktion blev nemlig i nævnte Tidsrum kun forøget med en Femtedel.

Inden vi gaar over til Handelen, maa vi endnu nævne nogle Industrigrene, hvor der allerede længe har været en stærk Spredning i Produktionen. Af Jernstøberier, Sukkervare-, Tobak- og Margarineproduktionen er sidstnævnte Industrigren vel nok det bedste Eksempel. Saaledes oplyses det i det af Kontorchef Einar Cohn og Ekspeditionssekretær Skade forfattede Jubilæumsskrift for Mønstedts Fabrikker, i hvilket der findes et udmærket Landkort over Margarinefabrikernes Spredning, at der lige før Krigen fandtes 42 Virksomheder mod 122 i 1933. Dog fremstillede de 9 største Virksomheder alene i 1933 de 82 pCt. af Landets samlede Margarineproduktion. Her har vi netop Typen paa en Industri, hvor Beliggenheden midt i Kundekredsen har gjort det muligt for den lille Virksomhed baade at starte og hævde sig i en iøvrigt haard Konkurrence.

Ogsaa Udviklingen indenfor Handelen, som den nu foreligger belyst gennem den sidste Folketælling, er af stor Interesse.

Vi ved, at der nu gennem Aartier har været stadig flere Mennesker, som levede af Handelserhvervet; og nu senest konstaterer vi, at Handelspersonellet fra 1921—30 er vokset langt stærkere end de ca. ti Procents Tilvækst i Folketallet betingede, Personellet i den egentlige Varehandel endog fire Gange saa stærkt.

Til Handel i videste Forstand plejer Statistikerens ogsaa at henregne Penge- og Forsikringsinstitutter samt Restaurationsvirksomheder. Da der dog her ikke personalemæssigt er sket nogen nævneværdig Forandring, udelader vi i Aften disse Erhverv af vor Betragtning, skønt de tilsammen beskæftigede ca. 40 000 Mennesker, og der særlig for Pengeinstitutternes Vedkommende foreligger talrige Koncentrations- og Spredningsproblemer — jeg sigter her baade til vore hjemlige Forhold, hvor nu senest Sammenlutningen mellem Privatbanken og Lyngby og Omegns Bank frembyder Interesse, og til vort Naboland mod Syd, hvorfra man nu hører om den nye store Bankenquêtekommission.

Tabel 9. Beskæftigelsen i Varehandelen 1921 og 1930.

		Hoved- staden	Provins- byerne	Land- distrikterne	Hele Landet
Hovedpersoner...	1930	18 676	19 621	20 571	58 868
	1921	15 445	15 602	15 586	46 633
	Tilvækst, pCt....	20,9	25,8	32,0	26,2
Funktionærer ...	1930	36 487	23 934	13 940	74 361
	1921	23 266	15 007	7 930	46 203
	Tilvækst, pCt....	56,8	59,5	75,8	60,9
Arbejdere	1930	7 414	6 304	2 940	16 658
	1921	6 835	5 468	1 790	14 093
	Tilvækst, pCt....	8,5	15,3	64,3	18,2
Personel ialt....	1930	62 577	49 859	37 451	149 887
	1921	45 546	36 077	25 306	106 929
	Tilvækst, pCt....	37,4	38,2	48,0	40,2

Vi helliger os i Aften kun den egentlige Varehandel, der, som det fremgaar af Tabel 9, fra 1921—30 har haft en Fremgang i Personellet paa 43 000 Personer, svarende til 40 pCt.

Vort personlige Forbrug og vort Behov, vort Krav om velassorterede Butikker i mindst mulig Afstand fra Boligen samtidig med Rejsningen af de store Lejekaserner og de spredte Villa-bebyggelser i Byernes Periferi har vel nok i nyere Tid givet Stødet til Oprettelsen af alt for mange Butikker, hvilken Udvikling i sin Karrikatur tærer paa Begynderens Spareskillinger og maa virke prisfordyrende for Forbrugeren.

Da Virksomhederne som Helhed nu er noget større end tidligere, idet der for hver selvstændig Person i 1930 beskæftigedes 2,5 Personer mod kun 2,3 i 1921, er Antallet af selvstændige Hand-

Antal beskæftigede i Varehandel pr. selvstændig Person.

	1930	1921
Hovedstaden	3,4	3,0
Provinsbyerne	2,5	2,3
Landdistrikterne ...	1,8	1,6
Hele Landet...	2,5	2,3

lende jo ikke steget fuldt saa stærkt som Personellet overhovedet, men alligevel dog med godt 26 pCt. Maaske kan en mindre Del af denne store Fremgang i Antallet af selvstændige tilskrives den Del af Handlende, om hvilken Professor Geiger mener, at den i Handelen har et Skjulested for Arbejdsløshed — her tænkes paa Gadehandlere, Forretningsrejsende, Agenter, Avissælgere o. l.—;

Antallet af Handelsrejsende er ganske vist steget særlig stærkt, nemlig fra 6000 til 11 000, og ligeledes Antallet af Avissælgere o. l., hvor det dog kun drejer sig om smaa Tal overhovedet; men ellers har Folketællingerne intet paalideligt Materiale til Bedømmelse af et saa dybtgaaende socialt Problem.

Fremgangen i Koncentrationen indenfor Varehandelen faar sit mest rammende Udtryk gennem den mægtige Tilvækst i Funktionærstaben, der omfatter Handelens egentlige Arbejderstyrke, nemlig hele Kontor- og Butikspersonalet. Fra 46 000 i 1921 var Antallet af Funktionærer i 1930 naaet op paa over 74 000; der forelaa altsaa en Stigning paa 61 pCt. Godt organiseret, vilde denne »maanedslønnede« Styrke kunne blive en Magtfaktor af Rang i vort Samfund.

Varehandelen er den store Aftager af kvindelig Arbejdskraft; den beskæftigede i 1921 kun 26 000 Kvinder mod omtrent 41 000 i 1930. Dette svarer til en Tilvækst paa 55 pCt., der jo ligger betydeligt over Gennemsnittet for begge Køn under et (40 pCt.).

Tilvæksten i de selvstændiges Antal er dog ret fælles for begge Køn med ca. en Fjerdedel hver. Særlig Manufaktur- og Urtekrambranchen beskæftiger nu et langt større Antal selvstændige Kvinder end tidligere. Men den kvindelige Funktionærgruppe har haft en Fremgang paa 70 pCt. mod kun 55 pCt. for den mandlige.

Medens Detailhandelen ifølge Sagens Natur vil fordele sig ret jævnt over Landet efter den Kundekreds, den betjener, hvilket jo ogsaa gælder med Hensyn til Provinsens blandede En gros- og Detailforretninger, saa er selve En gros Handelen langt friere stillet med Hensyn til Beliggenheden. Saaledes fremgik det jo da ogsaa med al Tydelighed ved den sidste Erhvervstælling, at Grosisterne vælger de trafikmæssigt set mest centrale Pladser. Fuldmægtig Steenstrup gør i sin tidligere nævnte Artikel udmærket Rede for disse Koncentrationsforhold. Han viser, hvorledes Størsteparten af Danmarks En gros-Handel drives fra Hovedstaden og nogle faa af vore Provinsbyer og fremhæver, at denne Koncentration i geografisk Henseende ikke mindst hænger sammen med Engroshandelens betydelige bedriftsmæssige Koncentration. Medens der saaledes var 65 000 Detailforretninger om at dele Detailhandelens samlede aarlige Omsætningsbeløb paa dengang godt 4 Milliarder Kr., var der kun 4—5000 Engrosforretninger om at dele en samlet Omsætning paa godt 5 Milliarder Kr., og af dette Beløb faldt næsten $4\frac{1}{2}$ Milliard Kr. alene paa de 734 Engrosforretninger, der havde mindst 1 Mill. Kr. hver i Aarsomsætning.

Ved Samfærdselen vil vi her i Aften ikke interessere os for Jernbanedrift, Søtransport, Sporveje, Post, Telegraf og Telefon, thi her opviser Folketællingen af 1930 praktisk talt det samme Personaleantal som i 1921, saaledes at der — naar Befolkningsstilvæksten tages i Betragtning — har været en relativ Tilbagegang. Vejvæsenet derimod beskæftiger langt flere Mennesker nu end tidligere, men det drejer sig her kun om ret smaa Tal, fordi det store Personale, der udfører de senere Tiders mægtige Vejanlæg, henregnes til Industrien.

»Almindelig Landtransport« derimod, af hvilken Gruppe Vognmænd med Personale udgør langt Hovedparten, er undergaaet Forandringer, der er værd at lægge Mærke til. I denne Gruppe beskæftigedes i 1930 godt 20 000 Personer mod kun det halve i 1921 og omkring 15 000 ved Erhvervstællingen i 1925.

Almindelig Landtransport. Antal beskæftigede.

	1930	1921	Tilvækst fra 1921—30 pCt.
Hovedstaden	6 370	3986	59,8
Provinsbyerne	5 228	3057	71,0
Landdistrikterne.....	8 681	2878	201,6
Hele Landet....	20 279	9921	104,4

Her synes Virksomhederne ikke at være blevet gennemsnitligt større; tvertimod har der været en Spredning over flere Virksomheder end tidligere, thi i 1930 var der pr. beskæftiget Person knapt 2 Personer mod godt 2 i 1921. Denne Udvikling skyldes dog ikke Provinsen, hvor Fordelingen mellem selvstændige og uselvstændige er forblevet uforandret, men udelukkende Hovedstaden, hvor ikke mindst Lillebilforretningerne har haft en rivende Udvikling. Her er da ogsaa Personaletallet pr. selvstændig Person dalet fra 3,7 i 1921 til 3,0 i 1930.

Antallet af selvstændige Vognmænd er fra 1921—30 blevet mere end fordoblet. Vognmandsforretningen koncentrerede sig tidligere noget mere paa Hovedstaden end Tilfældet er nu. Landdistrikterne, altsaa her de Omraader, som ligger udenfor Hovedstaden og Købstæderne, har endog fra 1921—30 tredoblet Antallet af selvstændige Vognmænd. Ja, dette er naturligvis ikke saa mærkeligt, siden der nu ogsaa blandt Landboerne er stor Efterspørgsel efter Bilbetjening. Lastbilen bringer Foderstofferne til Stald døren og afhenter Svin og Kreaturer til Slakteri eller Destruktion; Personbilerne bringer Folk til Møder, Slægt og Venner, Indkøb

og Biograf i Købstaden. Tid skal der spares. Cykle endnu til Enkeltmandskørsel, Lejebil til Familien. Den tidligere saa stærkt benyttede Arbejdsfjedervogn staar nu som oftest gemt og glemt, og »Havremotoren«, Hesten, faar Aften- og Søndagshvile.

Jeg maa tænke paa, hvorledes Gustav Åkerman i en Artikel i *Økonomisk Tidsskrift*¹⁾ fremhæver Bilvæsenets fordelagtige Virkninger for Arbejdsmarkedet i Sammenligning med visse tidligere tekniske Omvæltninger af tilsvarende Omfang, i Særdeleshed Jernbaner og Elektriciteten. Sidstnævnte kræver nemlig begge meget store Kapitalinvesteringer i Forhold til det nødvendige Driftspersonel, medens Bilismen paa Grund af sin tekniske Karakter sysselsætter betydeligt mere Driftspersonel i Forhold til den investerede Kapital og derfor har virket stærkt øgende paa Beskæftigelsen.

Desværre ved vi intet om, hvormeget det rent beskæftigelsesmæssigt siger, at vi fra 1921—30 har femdoblet vort Antal Biler og, specielt, ottedoblet vort Antal Lastbiler. Vi har nemlig intet samlet Overblik over, hvad der her i Landet af Biler benyttes til erhvervsmæssig Kørsel²⁾. Folketællingen giver os dog et Fingerpeg ved at paavise, at et af de saakaldte »gennemgaaende Erhverv« (hvis Udøvere kan anvendes i en hvilken som helst Erhvervsgren), nemlig Bude, Kuske og Chauffører baade i Industri og Handel fra 1921—30 er steget med godt 40 pCt.

I en saa vanskelig Tid som nærværende ser jeg et Lyspunkt deri, at det paa Grund af vore førende Bilfirmaers Afbetalings- og Finansieringssystem i Forbindelse med vore Bankers Inkassationsystem er forholdsvis let at starte en Last- eller Lillebilforretning.

Naar til sin Tid Centralisationen af de vigtigste Rutebilruter paa Statens Hænder er gennemført herhjemme, vil det ved Erhvervstællingerne blive interessant at stille denne store Virksomhed op imod tilsvarende private Rutebilforretninger. Da jeg i Sommer kørte med Rutebil fra Egernførde til Kiel, lagde jeg Mærke til, at i Tyskland nu Reichspost driver Bilruter og saaledes konkurrerer med Reichsbahn. Herhjemme har vi jo ikke denne Ompostering paa Statsregnskabet. Men ogsaa hos os er Forandringen i Rutebilpersonellets sociale Struktur betydelig: mange hidtil selvstændige vil blive Funktionærer. Altsaa atter et Led i Koncentrationen.

¹⁾ Vår yrkesfordeling och dess utveckling, 1934, S. 13.

²⁾ Derimod tilsyneladende i Sverige; jfr. Åkerman, l. c. S. 11.

Skulde jeg herefter forsøge at give et kort Sammen drag af mit Fore drag, saa er dette for første Dels Vedkommende en let Op gawe; thi her drejede det sig baade om at paavise, hvor overor dentlig stærk Koncentrationen af de bymæssige Erhverv paa samtlige »Byer« stadig er, og modsætningsvis at gøre opmærksom paa, at der dog nu senest af de moderne Samfærdselsmidler synes at være fremkaldt en vis Spredning af de bymæssige Erhverv ud over de rene Landdistrikter, hvilken Tendens vilde være endnu mere iøjnefaldende, om man ogsaa formaaede at vinde et talmæs sigt Overblik over Landboernes bymæssige Bierhverv.

Men med Hensyn til den bedriftsmæssige Koncentration og Spredning er Opgaven vanskeligere. Thi den lange Periode, det Tiaar fra 1921—30, jeg har maattet foretage en Sammenligning for, maner til Forsigtighed. Ganske vist afgiver Resultaterne af Erhvervstællingen 1925 en ret god Kontrol. Men da en Erhvervs tælling giver Oplysning om hver enkelt Erhvervsgrens Bedrifts størrelse — hvad en Folketælling ikke kan — saa vilde det have været ønskeligt, om man allerede nu havde haft Resultaterne af en ny Erhvervstælling til Supplement og Korrektiv af de forelig gende Resultater fra Folketællingen 1930.

Det vil huskes, at vi for samtlige aktive Erhverv under et nær mest kunde konstatere en Standsning af Koncentrationen med Hensyn til Virksomhedernes gennemsnitlige Størrelse; men sam tidig tydede den voksende Funktionærstab og den forøgede Be skæftigelse af Kvinder paa en Koncentration af Mekaniseringen o. lign.

Ved en Opløsning i enkelte Erhvervshovedgrupper blev vi saa klar over de mange forskellige og ofte modsatte Bevægelser. Den industrielle Koncentration synes som Helhed at være standset, medens Varehandelens Virksomheder er gennemsnitligt større nu end tidligere.

Spredningen paa flere Virksomheder har for Landbruget sit typiske Udtryk i Udstykningsbevægelsen, for Industrien vel nok i Margarineproduktionen og for Samfærdselen i Vognmandser hvervet.

Der er den Brist ved vore store Erhvervs- og Folketællinger, at de kun afholdes med store Melle mrum.

Men selv ved hyppigere Tællinger kunde man ikke undgaa en Mangel af — lad os sige — sociologisk Natur. Et Eksempel skal vise dette. Som bekendt forbinder man med Udtrykkene Haand værk og Industri nu ikke mere Følelsen af et Konkurrence- eller

Kampf forhold som tidligere; tværtimod er Haandværket jo Industriens personelle Oplæringsinstitut, og ret almindeligt forekommer det især her i Storkøbenhavn — jeg tænker bl. a. paa Teknologisk Instituts Initiativ — at mindre Virksomheder indenfor visse Brancher tilvirker visse Materialer, Maskindele og lignende for Industrien. Dette Forhold er det ved Tællinger vanskeligt at faa Rede paa. Virksomhederne indenfor samme Erhverv og Størrelsesgruppe ligner hinanden, og kun sjældent vil Spørgeren faa Oplysning om den mere sociale Baggrund for det tekniske Apparat, hvorvidt der f. Eks. arbejdes efter Kontrakt eller Løn eller for det frie Marked.

I al Almindelighed kan det ud fra et sociologisk Synspunkt gøres gældende, at vel kan en Folketælling give os værdifulde Oplysninger om en Persons Alder, Beskæftigelse og Indtægt, og en Erhvervstælling om den enkelte Virksomheds personelle, maskinelle og omsætningsmæssige Størrelse; men det er Sammenvejsningen af Resultaterne fra begge Tællingerne, det kniber med.
